

Гурбанська А. І.,
доктор філологічних наук, професор
Київського національного університету культури і мистецтв

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ ВІКТОРА БЛИЗНЕЦЯ

У статті на матеріалі маловідомих фактів життєвої і творчої біографії В. Близнеця, його мемуаристики, епістолярію, інтерв'ю, архівних матеріалів, прагматики текстів літературних і літературно-публіцистичних творів досліджено світоглядні принципи митця, основні напрями та зміст його культурницької діяльності як конкретно-історичного явища української культури.

Ключові слова: Віктор Близнець, світогляд, культурологічні візії, аксіологічні орієнтації, культурницька діяльність, творчість, прагматика тексту, символічний код.

В статье на материале малоизвестных фактов жизненной и творческой биографии В. Близнеца, его мемуаристики, эпистолярия, интервью, архивных материалов, прагматики текстов литературных и литературно-публицистических произведений исследованы мировоззренческие принципы мастера, основные направления и содержание его культурнической деятельности как конкретно-исторического явления украинской культуры.

Ключевые слова: Виктор Близнец, мировоззрение, культурологические визиции, аксиологические ориентации, мировоззренческие культурническая деятельность, творчество, прагматика текста, символический код.

In this article the artist's world view principles and basic directions and essence of his cultural activity as a concretely historical phenomenon of Ukrainian culture are studied on the basis of not popular facts of vital and creative biography of V. Blyznets, his memorialist, epistolyariy, interview, contemporary records, texts of literary and literary and publicistic works pragmatists.

Key words: Victor Blyznets, world view, culturological visions, axiological orientations, cultural activity, creative work, text pragmatics, symbolic code.

Проблеми культури – і в широкому її розумінні (цивілізаційні здобутки, мистецтво, література та ін.), й у вузькому, зокрема народної культури (мова, релігія, міфологія тощо) – у дослідженнях творчості того чи іншого автора мають широку перспективу, адже дають змогу з'ясувати його місце в діахронічному зрізі історії культури. Царина антропологічно-персоналістичного напрямку досліджень сучасної гуманітаристики нині особливо потребує міждисциплінарного підходу, що й визначає актуальність цієї студії.

В українському соціокультурному просторі 60–70-х рр. ХХ ст. творчий доробок яскравого представника покоління шістдесятників Віктора Семеновича Близнеця (1933–1981) – письменника, журналіста, публіциста, редактора, видавця – важливе й закономірне конкретно-історичне явище. Початок творчої біографії В. Близнеця збігся

з могутнім сплеском духовного оновлення короткочасної миті постсталінської «відлиги», коли відбувалася глобальна філософсько-світоглядна зміна в розумінні культури, спровокована загальною кризою попередніх аксіологічних орієнтацій. У період духовного «застою» пізнішого часу він був одним із небагатьох діячів української культури, які своїм художнім словом та діяльністю протистояли намаганням ідеологів тоталітарної системи відібрати в неї честь і здатність бути совістю й свідомістю народу. Проте, незважаючи на певну увагу до письменницької спадщини митця, культурологічний аспект осмислення його життєвого шляху і творчого набутку й досі залишається на маргінесі наукових студій. Мета цієї статті – на основі залучення до дослідження автобіографії, щоденників, статей, інтерв'ю, епістолярію, художньої спадщини розкрити становлення й еволюцію феномену культурогенезису В. Близнеця, світоглядні засади та основні напрями його культурницької діяльності, прагматику його художнього й публіцистичного тексту, з'ясувати місце і значення творчості митця в українському соціокультурному процесі 60–70-х рр. ХХ ст.

Творчість В. Близнеця займає особливе місце в контексті змін парадигми освоєння в українській художній літературі означеного періоду універсальних вселюдських вартостей – правди, добра, краси, а поряд з ними – вічних загальнолюдських проблем: моральності, людської гідності, свободи особистості, страждання і терпіння, суспільної несправедливості. Митець не лише концентрувався на національній культурі та історії (мова йде про збереження народу та його традицій), а й приділяв серйозну увагу культурі універсальній. Культурогенезис та естетичну природу творчості В. Близнеця, а також специфіку культурологічного дискурсу його діяльності визначив автобіографічний синерген, який реалізувався через постійне звернення письменника до спогадів, листів, вражень від пережитого, побаченого й почутого. Саме він репрезентує культурологічні візії, а відтак – і аксіологічні орієнтації митця як визначальні чинники його естетичної системи.

Життєвий шлях В. Близнеця розпочався на щедрій талантами кіровоградській землі, у маленькому степовому селі Володимирівці, що неподалік районного центру Компаніївки. З передвоєнного дитинства у пам'яті письменника закарбувалися постійні ігри у «білих і червоних», перегони на конях, степове привілля, прохолода тихоплинної річки, запах полинів, смак печеної картоплі, а з дитинства окупаційного та повоєнного – голод, поневіряння, страждання й біди.

Покликання журналіста Близнець-старшокласник відчув, коли очолював редколегію стінгазети Компаніївської середньої школи (1950–1952). Написання перших заміток, віршів, оповідань супроводжувалися світоглядними рефлексіями та ідейно-естетичними пошуками майбутнього письменника й культуролога. Роки навчання в Київському університеті ім. Т. Шевченка (1952–1957), що співпали із постсталінською «відлигою», визначили антропологічну спрямованість його творчої особистості, як і багатьох тодішніх вихованців журналістського відділення філологічного факультету – В. Симоненка, М. Сома, Т. Коломієць, А. Москаленка та ін.

Світло на становлення В. Близнеця як журналіста, письменника, публіциста, редактора й видавця виразно проливає автобіографія, написана ним у 1966 р. на прохання видавців однієї з антологій української літератури: вона висвітлює факти життя періоду

дитинства, домашнє оточення, розуміння письменницького й громадянського обов'язку. З неї дізнаємося, що найбільший вплив на життєві й творчі принципи митця мав його батько, який був «живою історією з усім минулим, сучасним і прийдешнім» [3; 299]. Вийшовши з патріархальної сім'ї поліщука, у якій жили духи й образи язичництва, і відвоювавши на фронтах Першої світової та громадянської воєн, батько «увібрав у душу цілу епоху, і не просто увібрав, а відсіяв найтрагічніше і найгероїчніше, відсіяв, як зерно», яке «проростало... і колосилося в його спогадах» [3; 299]. Малим хлопчиком В. Близнець особливо любив зимові вечори, коли батько починав розповідати. «Він був для нас першою книгою, першою школою, відкривав для нас землю батьків, її родильні муки і весільні торжества. Для нас, малих, це було як причастя до святині, до таїни нашого земного бога» [3; 299], – розмірковував уже дорослим В. Близнець, відзначаючи, що подібні відчуття пізнав, коли прочитав «Вершники» письменника-земляка Ю. Яновського, де в романтично-героїчному ореолі описаний рідний йому компаніївський степ. «Треба бути каменем, травою, лушпинням, щоб мати такого батька, такий степ, такі вершини літератури, як «Зачарована Десна» і «Вершники», – і не спробувати самому писати» [3; 299], – це зізнання митця-початківця про витоки і спонукальні сили власної творчості репрезентує символічний код його культурогенезису.

Народжений, як і Ю. Яновський, у тому краї, «де зітнулися шаблі під Компаніївкою», В. Близнець завжди усвідомлював свій духовний зв'язок із славетним земляком. «Жити крупним життям, широко, по-громадянському мислити, вчитись писати й експериментувати – ось до чого кличе творчість Ю. Яновського», – стверджував він у ювілейній статті, присвяченій своєму літературному вчителєві, підкреслюючи, що «школа Яновського, а вірніше Яновського і Довженка, може означати лише одне: не дрібнотем'я, не копірвання в нудних, вузькопобутових конфліктах, а масштабність мислення, історизм, соціальний підхід до явищ; і далі – висока художня культура, інтелігентність, ерудиція» [4]. Творчий доробок Ю. Яновського та О. Довженка імпонував В. Близнецю щирою синівською любов'ю авторитетних митців до рідного краю, його історії та людей, а також мукою з приводу власного безсилля змінити життя народу на краще. Творчість Ю. Яновського й О. Довженка посилювала любов і муку душі їхнього послідовника, впливала на вдосконалення його художньої майстерності.

Гостре відчуття соціальних суперечностей постійно непокоїло В. Близнеця: «Як писати? Як увібрати в своє слово і мудрість, і безглуздість життя?» [3; 300]. В. Базилевський – близький товариш В. Близнеця – стверджує, що письменник відчував роздвоєність (його переслідувала «туга за громадянською доблестю художника у її класичному варіанті»), що за складом характеру він «не міг претендувати на роль судді-громовержця, але як особистість глибока і вразлива не міг не розуміти необхідності в певні періоди історії закличної, прямої письменницької мови. Тому схильний був розцінювати це своє «невміння» як фахову неповноцінність» [1; 14]. Про нищівну самокритичність митця свідчать хоча б оці схвильовані рядки його автобіографії: «Мамо, чом болять ваші руки?» — «Не так руки, сину, як душа болить. Весь вік у гною, хлібом світ годую, а що ж виходить? Подивись, сину, що воно в світі робиться?» – «Мовчу. Який з мене письменник!» [3; 300]. За точним поетичним висловом М. Сома, Віктор Близнець «був совістю! Вірніше – чистим голосом її» [5].

Творчість В. Близнеця розгорталася в різних напрямках культурницької діяльності – літературному, публіцистичному, просвітницькому, етнографічному, видавничому – та формах її реалізації. Протягом майже двадцятилітньої літературної практики прозаїк написав значну кількість високохудожніх оповідань («Ойойкове гніздо», «Кривенька», «Як народжується стежка» та ін.), повістей («Паруси над степом», «Землянка», «Мовчун», «Звук павутинки», «Женя і Синько», «Земля Світлячків» та ін.), роман «Підземні барикади», літературно-публіцистичних статей («Діти війни і книги про них», «Цей складний, неслухняний підліток» та ін.), для яких, крім глибокого розкриття конкретно-історичних явищ культури, особливостей національного характеру та загальнолюдських духовних цінностей, прикметні виразні аксіологічні інспірації. Аксіологічний горизонт бачення культури та просвітницький дискурс художнього слова В. Близнеця яскраво засвідчує досконалий літературний переказ києворуської писемної пам'ятки «Повісті минулих літ».

Віктор Близнець-журналіст, публіцист, письменник, видавець, культуролог почав формуватися наприкінці 1950-х років із проблемних статей та художніх нарисів, у яких виразно зазвучала морально-етична проблематика. З перших виступів у засобах масової інформації та в літературі для митця характерною стала антропологічна обумовленість творчості: людина цікавила його як «першоелемент», атом суспільно-історичного життя; він вивчав та зображував її у всій конкретності зовнішнього і внутрішнього буття крізь оптику категорії добра. Такий підхід визначив новаторство творчої манери В. Близнеця, що відбувалося в рідкісній світових естетичних віянь і виразилося не стільки в об'єкті, скільки в засобах зображення, у художньо-мовних особливостях відтворення душевного конфлікту персонажа, у зверненні до складних драматичних ситуацій (творчість А. де Сент-Екзюпері, Д. Селінджера, Д. Апдайка та ін.). Твори письменника не мають героїв для наслідування, вони демонструють полемічний рівень впливу на читача, що є ще однією ознакою орієнтації їхнього автора на світову літературу. Звернувшись до антропології, В. Близнець апелював до твердження І. Франка, що «головна річ – людська душа, її стан, її рухи в таких чи інших обставинах» [6; 108], до історико-культурних засад психоаналізу: на цих засадах він створював художній текст як мовно-естетичний знак національної культури.

Повісті В. Близнеця на тему дитинства («Звук павутинки», 1970; «Женя і Синько», 1974; «Хлопчик і тінь», 1979) та повість-казка «Земля Світлячків» (1979) написані в час панування в українському письменстві руйнівних явищ і тенденцій – обмеження творчих свобод, кон'юнктурщини, зниження художньої і соціальної відповідальності митців, які були зумовлені згубним впливом ідеологічного пресингу адміністративно-бюрократичної системи. Ці твори наочно демонструють полемічно-критичну спрямованість письменника проти нормативності та ілюстраторства в епічному творі, проти обмеженості і млявості художніх шукань, скутості власної думки автора. Основним мистецьким здобутком В. Близнеця в них є ствердження національного буття народу на основі виявлення глибинних і тонких сфер внутрішнього світу героїв, прагнення правди – характерів, обставин, чесність перед нею, прагнення точного слова. Для кожної з повістей характерний високий естетичний, мистецький рівень, орієнтація на серйозні морально-філософські проблеми, на художній експеримент, підтекст,

фантазію, образну розкутість, використання національного фольклору, модерне осмислення «вічних» сюжетів і «вічних» тем.

Ліричну повість В. Близнеця «Звук павутинки» критика справедливо відносить до кращих творів українського письменства. О. Гончар відзначив, що чистотою звучання, культурною письма цей твір нагадує «Маленького принца» А. де Сент-Екзюпері. В. Базилевський наголосив, що «Звук павутинки» – це «поема в одежі прози», «одним подихом виспіване соло на флейті»: у листі до нього В. Близнець дізнавався, що загальний настрій твору визначили краса, наука, совість [1; 11].

Уже сама присвята повісті «трав'яним коникам, хрущам, тихому дощеві, замуленій річечці – найбільшим чудесам світу, які ми відкриваємо в дитинстві», засвідчує орієнтацію В. Близнеця на існуючу в літературі традицію зображати світ дитини через образи природи, що особливо яскраво проявилось в творчості І. Франка («Малий Мирон», «Під оборогом» й ін.). Як і видатний попередник, прозаїк акцентує на споконвічній єдності людини з природним середовищем, що є запорукою не тільки високої духовності і моральної цноти, а й потужною підтримкою в найскрутніші моменти життя. Твір демонструє чи не найважливішу особливість творчої манери письменника – уміння змалювати тонку, як звук павутинки, матерію дитячої психології, світовідчужання, знайти у дитячій душі звучання струни, яка, зміцнівши, стане визначальною у характері. Ця особливість мистецького почерку В. Близнеця єднає способи побудови дії, прийоми та засоби розкриття характеру в художнє ціле, що дає читачеві об'ємне й емоційно насичене відчуття.

Основним цементуючим стрижнем твору є, власне, його емоційна наснаженість, добрий, чистий настрій. В основі розгортання сюжету – симбіоз двох якостей автора – сильної образної уяви з винятково глибоким проникненням у духовний світ зображуваного персонажа, від імені якого й ведеться оповідь. Незначні, на перший погляд, факти та явища викликають у Льоньки цілу низку асоціацій, дають простір його фантазії. Автор, майстерно перевтілюючись у свого героя, дивиться на світ ясними й чистими очима дитини, враховуючи при цьому дивовижну здатність дитинства навіть у сумному бачити якусь химерну живинку, котра спроможна переінакшити буденну картину.

В. Близнець ніби за руку веде Льоньку у світ дорослих людей, простежуючи, як у його життя входять їхні проблеми, як хлопчина по-своєму відкриває поняття гідності і високого покликання мешканця планети. Кожного дня хлопчик збагачується новими спостереженнями, крок за кроком осягає він складні життєві премудрості. Прозаїк зосереджує увагу переважно на почуттях і переживаннях героя й у такий спосіб дає читачеві змогу не тільки чіткіше уявити образ, а й самому стати учасником хвилюючого процесу становлення справжньої людини. Цей прийом, коли в поле зору художника „не потрапляє” багато потрібних, здавалося б, подробиць, запозичений В. Близнецем із творчої практики А. де Сент-Екзюпері („Маленький принц”) та О. Довженка („Зачарована Десна”). В. Близнець також опускає узвичаєні зв'язки людини з подробицями повсякденного життя, а натомість прагне її поставити віч-на-віч з епохою і її закономірностями, із усією планетою і навіть усесвітом, використовуючи лише крайні, віддалені полюси діалектичних зв'язків і суперечностей.

Аксіологічне бачення культури в творчості В. Близнеця широко виражається мовою символів, міфу та філософських роздумів. Символічний код найвиразніше

презентує локус степу (повісті «Паруси над степом», «Мовчун», «Землянка» та ін.): це природне середовище є «місце розвитком» (термін П. Савицького), феномен якого полягає у впливові ієрархічної системи різноманітних «місцерозвитків» на людину – дому, подвір'я, села, природного оточення (степові валуни, козацька могила, річка й ін.). Степ як просторовий архетип інтерпретується В. Близнецем як метафора життя. Відтворюючи архаїку народного світобачення, автор показує, як у кризовій ситуації війни оголюються праначала хліборобської свідомості, носіями якої і є герої його творів. «Антропоморфічність» степу виявляється в тому, що він оживає, одухотворяється у сприйнятті героїв, які відчувають його красу й піклуються про нього як про землю-годувальницю, землю-матір: «Глянеш на степ – твоя ж земля пустує, до рук проситься: «Зори, засій!»... [2, I, 93]; «Гострий, пекучий удар у голову. Семен широко розкинув руки, наче хотів злетіти... І степ, хитнувшись, упав йому на груди» [2, I, 123].

Отже, творча діяльність В. Близнеця – це культурно-національний феномен з явно вираженими ознаками європеїзму. У розумінні генези національного, яке складає основу художнього надбання митця, визначальним є те, що його естетична свідомість сформувалася на хвилі національного відродження постсталінської «відлиги». Проте, як і весь культурно-мистецький процес 1960–1970-х років, культурницька діяльність В. Близнеця розвивалася в умовах тоталітарної системи, що різними засобами (цензура, замовчування, репресії) обмежувала свободу думки й творчості. І все ж вона не могла стримати пожвавлення загальнокультурного життя, що було відгомінном глобальних зрушень у політичному, соціальному, творчому бутті людства та вітчизняних демократичних віянь. Така соціокультурна ситуація визначила концептуально-стильову еволюцію літературної й публіцистичної творчості, журналістської й громадської діяльності В. Близнеця культурологічного змісту в напрямі до висвітлення онтологічних, аксіологічних та культурологічних проблем української нації та людського буття в цілому. Герої письменника мають не лише національний вимір, а й виходять на загальнолюдський рівень, одним із доказів чого є численні переклади творів митця на різні мови світу. Це значить, що В. Близнець зробив вагомий внесок в ідейно-художній та інтелектуально-психологічний тезаурус і української, і світової культури.

Література:

1. *Базилевський В. С. Рицар совісті // Близнець В.С. Хлопчик і тінь : повісті. – К. : Молодь, 1989. – С. 5–18.*
2. *Близнець В. С. Вибрані твори : у 2-х т. – К. : Веселка, 1983.*
3. *Близнець В. До антології української літератури для дітей / Автобіографія // Близнець В. Хлопчик і тінь: повісті. – К. : Молодь, 1989. – С. 297–300.*
4. *Близнець В. Вершник революції // Літературна Україна. – 1972. – 4 лип.*
5. *Сом М. Бережіть своє ім'я // Як звук павутинки: зб. літ.-критич. ст., нарисів про Віктора Близнеця. – К. : Веселка, 1987. – С. 123.*
6. *Франко І. Старе й нове в сучасній українській літературі // Зібр. тв.: у 50-ти т. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 35. – С. 91–111.*